

KAPOSI ZOLTÁN

egyetemi tanár, az MTA doktora,

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
*professor, University of Pécs Faculty of Business and Economics,
 Pécs, Hungary*

ORCID: 0009-0002-7328-7383

email: zkaposi@gmail.com

PÉCS GAZDASÁGI VÁLTOZÁSAI A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG IDEJÉN (1929–1933)

*ECONOMIC CHANGES IN PÉCS DURING THE GREAT DEPRESSION
 OF 1929-1933*

ABSTRACT

This study examines the changes of the economy of Pécs, the largest city in Southern Transdanubia. Pécs was a heavily industrialised city with a population of sixty thousand in 1930. There was a quick economic development in the second half of the 1920s. During this time manufacturing industry and small businesses grew, coal mining increased, trade grew and the number of intellectuals multiplied due to the relocation of the Pozsony University to Pécs. However, the depression broke these trends. The manufacturing industry focusing on mass production faced with narrowing markets, leading to layoffs. The decrease in real wages led to a drop in small scale production and retail sales. Merchandising firms once having high turnovers conducting business regionally went into administration. The famous wine trading opportunities of Pécs decreased because of overproduction. In this study we point out, that even in these difficult years there were encouraging signs. The leather factory acquired many other firms. There was a concentration among financial institutions; the Pécsi Takarékpénztár (Pécs Savings Bank) gained strong positions. The city also engaged in different activities: public employment was initiated, new investments were started and soup kitchens were opened. The charity work of wealthy citizens and some companies were significant too. Tourism strengthened too through cheap train tickets, promotion of cultural programmes and construction of tourist hotels.

Kulcsszavak: Pécs, gazdasági válság, munkanélküliség, stabilizáció

Keynotes: Pécs, economic crisis, unemployment, stabilization

1. Pécs gazdasági helyzete az 1920-as évek vége felé

Az első világháború gazdasági hatásai, az 1918. novemberében kezdődő, s 33 hónapon át tartó szerb megszállás, valamint a trianoni béke területi következményei igen rossz helyzetbe hozták a Dél-Dunántúl legnagyobb városának, az akkor mintegy 50 ezer lakossal rendelkező Pécs gazdaságát. Az ipari termelés visszaesett, jelentős munkanélküliség alakult ki, a kereskedelem piaci beszűkültek vagy elvesztek, a hatalmas infláció miatt a reáljövedelmek csökkentek, az agrártultermelés okozta alacsony árak a polgárok borforgalmazását korlátozták, az idegenforgalom és a vendéglátás mértéke visszaesett. Ezek a folyamatok messze voltak a dualizmus időszakában végbement gyáriparosodástól, a jövedelmek folyamatos növekedésétől.¹ Ám az is tény, hogy a pénzügyi stabilizáció, a külső kapcsolatok legalább részleges rendezése, a külkereskedelmi megállapodások (vámok, szerződések) az 1920-as évek közepétől már egyre jobb háttérrel adtak a pécsi vállalkozások számára is. Ezekben az években mind a gyáripár, mind a kisipar növekedésnek indult. Az országos vásárok forgalma világosan jelezte a folyamatot, hiszen Pécs ezekben az években Magyarország egyik legjelentősebb állatkereskedelmi piacává vált, megelőzve jónéhány nagyobb várost.² A Dunagőzhajózási Társaság (DGT) 1927-től megszabadult a jóvátételi termelés kötelezettségétől, ami jelentősen szélesítette értékesítési lehetőségeit.³ Számos pécsi nagyüzem esetében lehet látni az élénkülést (Zsolnay kerámiagyár, az Angster orgonagyár, a Hamerli kesztyűgyár, a bőrgyár, a dohánygyár, az építőanyagipari cégek stb.). Lényeges volt a város gazdasági működésében, hogy ide került a MÁV dél-dunántúli üzletigazgatósága, ami önmagában is 120-150 új, államilag fizetett dolgozót hozott.⁴ 1923-ban elindult az oktatás a Pozsonyból Pécsre helyezett Erzsébet királyné egyetemen, amely kapcsán sok tucatnyi államilag fizetett oktató telepedett a városba, ehhez tanárlakások tömegét kellett építeni, s jelentős számú vásárlóképes hallgató jelent meg a városban, fenntartva a vendéglátás működését.⁵ Éledezett az építőipar is, hiszen ezekben az években a városi kislakás-, és a már említett egyetemi építkezések, a hatalmas méretű MÁV-bérlőház felépítése, a városközpontban lévő Vadember szálló kollégiummá változtatása stb. komoly keresleti forrás volt az iparág számára. Említsük meg, hogy a kereskedelem élénkülése a délszláv területekről is egyre több vállalkozót vonzott, erősödött Pécs idegenforgalmi pozíciója, amely szállodafelújításokat, új hotelépítést stb. hozott magával.⁶ A Speyer-kölcsonök közműfejlesztéseket lehetett végrehajtani.⁷ A fellendülés azonban nem tartott sokáig, hiszen az 1920-as évek vége felé a világgazdasági változások miatt újra komoly nehézségekkel kellett szembenézni.

2. A gazdasági válság megjelenése és pécsi hatásai

Az 1929. októberében kirobbant gazdasági válságot az Európa közepén lévő kisországok is hamar megérezték. Az előzmények (agrárár-depresszió, csökkenő

hitelkínálat, egyes ágazatokban növekvő munkanélküliség stb.) miatt gyorsan beállt a krízishelyzet. Azok az országok, amelyeknek a gazdasági erősen függetek az amerikai kölcsönöktől, most hatalmas költségvetési hiánnyal, likviditási problémákkal és következetes deflációs állami politikával számolhattak. A magyar kormány 1931 közepén kénytelen volt a likviditás biztosítása miatt korlátozni a betétek kivételét. A bankzárlattal párhuzamosan az európai mintáknak megfelelően a jegybank folyamatosan apadó nemesfémkészlete miatt bevezették a kötött devizagazdálkodást. Mivel az európai országok szinte mindegyike protekcionista intézkedéseket vezetett be, így a magyar külkereskedelem számos külpiazi pozícióját elveszítette, az ország devizabevételei pedig gyorsan csökkentek. Nyilvánvaló volt, hogy az exportbevételek nélkül a külső kötelezettségek teljesítése esetén előbb-utóbb a teljes fizetéseképtelenség veszélye leselkedhet az országra. A bevételek csökkenése a hazai hitelnyújtási lehetőségeket is rontotta: az állam megnezte, hogy milyen gazdasági tevékenységre ad hitelt a vállalkozóknak, ugyanakkor a gazdaság működését a belső felhalmozási forrásokból kellett biztosítani.⁸ A gazdasági válság sok évig tartott, Nyugaton 1929/31–1933 között lezajlott, ám Közép-Európában, így Magyarországon is 1934–35-ig is elhúzódott.

A válság alól a pécsi gazdálkodók sem tudták kivonni magukat. Pécsen már az 1920-as évek vége felé egyre több feszültségforrás jelentkezett. Az egyik ilyen a munkanélküliek szaporodása volt: 1927 október végén a városházán lévő munkaközvetítő még csak 78, három hónappal később már 455, míg 1930 január elején már 1549 munkanélkülit regisztrált. Utóbbiak 45%-át az építőipari szakmával rendelkezők tették ki. A munkanélküliek számának növekedésében alapvető szerepet játszott, hogy megindultak a gyári és a kereskedelmi szektor elbocsátásai.⁹ Az éles probléma a sajtóban is nagy teret kapott, ahol folyamatosan írtak a munkanélküliség növekedéséről, ill. a közmunkák szükségességéről.¹⁰ S hol volt még a vége! A mintegy 61 ezer fős lakossággal rendelkező Pécsen 1932 februárjában 4 232, két hónappal később pedig már 5 060 fős munkanélküliségről vannak adatok.¹¹ A szakszervezeti munkásság 60%-a állás nélkül volt 1932 őszén.¹² Ez azt jelenti, hogy a mintegy 29 ezer fős kereső réteg 17%-a állás nélkül maradt.

A válság alatt sok gyár komoly nehézségekkel küszködött. A világgazdasági válság alaposan visszavetette a keresletet a pécsi ipar termékeire. A pár éve még igen sikeres Pannonia-sörgyárat a csőd szele is megérintette: olyannyira eladhatatlanná váltak a termékek, hogy a sörgyárnak, amely hajdan 60.000 hl, de most már csak 6.000 hl volt a termelése, s emellett a jéggyártás vált a legfontosabb üzemágává.¹³ A Sopiana gépgyár esetében a veszteség folyamatosan növekedett: 1929-ben 17.000, 1930-ban 42 ezer, 1931-ben 30 ezer, míg 1932-ben 40 ezer pengő veszteséggel számolhattak a tulajdonosok. Jól mutatja az ágazat válságát, hogy a vas- és fémiparban dolgozó segédek száma lecsökkent: az 1921. évi 224 segéddel szemben 1931-ben már csak 172-en dolgoztak; a gépgyártásban pedig 62-ről 13-ra fogyott a számuk.¹⁴ Hasonló folyamatot figyelhetünk meg a Zsolnay-gyár esetében is: 1920-ban még 404-en dolgoztak a gyárban, de 1930-ban már csak 246-an, s ezt

követően nagyon lassan indult meg a növekedés, s majd csak 1934 végére sikerült a válság előtti állapotot meghaladni.¹⁵ Az építőipar még rosszabbul járt: az Ipartestület adatai alapján 1921-ben 945 építőipari segédet tartottak nyilván, ám ez a szám 1931-re 73 főre csökkent.¹⁶ A dohánygyár dolgozói létszáma is visszaesett: 1929-ben 430 főt, ezzel szemben 1932-ben 391 fő foglalkoztattak. Érdekes ugyanakkor a vállalati termelés szerkezetének változása a válság időszakában: a régi termékek visszaesését az új termék, a szivarkagyártás (cigarettagyártás) nem tudta ellensúlyozni.¹⁷ A malomiparra is sanyarú idők jártak. A helyi malomtulajdonosok 1932-ben egy országos akcióhoz kapcsolódva beszüntették tevékenységüket. A probléma egy miniszteri rendelet¹⁸ volt, amely az árakat és az adókat illetően eltörölte a vámörlés és a kereskedelmi őrlés közti különbséget. Emiatt Pécsen és Baranya megyében összesen 1000 malmi alkalmazottnak mondtak fel, és 1932. szeptember 22-től sok malomban megszüntették az őrlést. A megoldás érdekében a város vezetése felajánlotta a malomtulajdonosoknak, hogy részletfizetési kedvezményt kaphatnak, ha hajlandóak újra működni. A válság okozta negatív hatást mutató eseteket még hosszan sorolhatnánk, ám az világosan látszik, hogy a helyi nagyvállalatok komoly elbocsátásokra és termeléseszközcsokkentésre kényszerültek.

A válság érzékenyen érintette a kisiparosokat is. Szinte majdnem mindegyik szakmacsoportban érzékelhetjük a tevékenység szüneteltetését, a segédek és a tanoncok számának csökkenését, a munkanélküliek szaporodását.¹⁹ Pécsen a helyi sajtóban egyre-másra jelentek meg cikkek a „haldokló pécsi kisipar”-ról.²⁰ Egyes régi tradíciókkal bíró szakmák kiürültek, lassan az utolsó képviselők is felhagytak a munkával. Így járt például a pécsi kádáripár is, amely iparág sírját a pécsi bortermelés visszaesése ásta meg.²¹ A leépülés még a divatszakmákat is elérte. Pécs esetében a könnyűipari ágazatban dolgozókat sújtotta a legkisebb mértékben a válság: 1932-re például a női szabók száma megduplázódott. Ez azonban csalóka kép: valójában arról van szó, hogy korábban a nagyobb szabóműhelyek 30–35 dolgozót is foglalkoztattak, most azonban a munkások egy részét el kellett küldeni, akik közül sokan önállóan próbáltak megélni. Így a divatszabók esetében 4–5 fős műhelyek alakultak ki, de sok esetben műhelyenként 20 ember is elvesztette állását. A dominóeffektus is látszik: szabóiparosok 1931 októberében úgy döntöttek, hogy a továbbiakban már csak készpénzfizetés ellenében szolgálnak ki terméket, vagyis nem tudnak hitelezni, mert az anyagkereskedők tőlük is megvonták a hiteleket.²² Ugyanígy döntésre kényszerültek 1931 őszén a cipésziparosok is.²³ Egészében véve a kisipar lehetőségei nagyon összeszűkültek. A nagyvállalatok még viszonylag egyszerű eszközökkel túlléphettek az 1920-as évek pénzügyi-finanszírozási nehézségein, az 1929–33 közti gazdasági válságon, ám a nagyszámú kisiparosnak sem tartalékai, sem terjeszkedési lehetőségei nem voltak, ugyanakkor fejlesztési hitelekhez sokkal nehezebben juthattak hozzá. A pécsi kisiparosok folyamatosan sürgették a közmunkák megindítását (városi építkezések stb.).²⁴ Megindult közöttük az önszerveződés: a válság alatt gazdasági hitelszövetkezetet hoztak létre, s a Kamaránál is megpróbálták elérni, hogy állami megrendelésekhez juthassanak.

Így például a szabó kisiparosoknak a Kamara katonai egyenruha-szállításokat tudott kiharcolni. Egy másik szervezet volt a Pécsi Építőiparosok Szövetkezete, akik az építkezések megindítását és az anyagárak leszorítását próbálták elérni, de említhetjük az Iparosok Országos Központi Szövetkezetét is, amely az iparosok legfontosabb hitelügyeinek intézőjeként lépett fel.²⁵

Hozzá kell tennünk azonban, hogy a válság néhány üzem számára a bővülés lehetőségét teremtette meg. Jó példa erre a bőrgyár, amely a válság alatt is növelte foglalkoztatását: az 1929-ben 349 főt foglalkoztató cég 1933-ban már 485 dolgozónak biztosított munkát. Ugyanebben az időben több csődbe ment üzemet is felvásárolt a pécsi nagyüzem, így például 1931-ben a szombathelyi Stricker S. és Fiai Bőrgyárat, 1933-ban a csepregi Kollár-féle bőrgyárat vette meg, de megszerezte a szombathelyi bőrgyár cipőgyárat is.²⁶

Továbbra is jól menő vállalkozás volt Graumann Gusztáv húsfeldolgozója.²⁷ Graumann kezében a húsipari ág teljes vertikuma összpontosult, amivel a piac nagy részét tudta befolyásolni, ugyanakkor mindig is híres volt kiváló minőségű áruiról, nem utolsósorban új termékeket is bevezetett, például a prágai módra készült sonkát, illetve egyéb márkázott termékeket, amelyeket nemcsak itthon, de külföldön is tudott értékesíteni.²⁸ Az említett cégek mellett még az építőiparban is mutatkozott némi élénkülés a válság alatt, aminek egyik oka a nehéz években megszerzett, sokszor spekulációs pénz ingatlanban való megjelenése, másik pedig a város törekvése néhány – korábban már említett – építkezés kivitelezésére való törekvés, javítandó a foglalkoztatási helyzetet.²⁹

Érdekes módon DGT pécsi és Pécs környéki szénbányászati mutatói csak részben esnek egybe a makrogazdasági trendekkel. A nagy különbségek a válság előtt és alatt mutatkoznak. Az 1920-as években nem volt olyan mértékű fellendülés, mint más ipari ágazatokban, a fejlődés szerény volt. 1927-ben jelentős eladatlan készletek halmozódtak föl, amit csak áron alul lehetett értékesíteni. A bécsi Creditanstalt 1931. évi csődje is érzékenyen érintette a DGT-t, hiszen a banknak többségi érdekeltisége volt a vállalatban. Sokféle elképzelés látott napvilágot a megoldásra, például hogy az osztrák állami vasút átveszi a DGT irányítását, vagy hogy olasz cégek szálltak be a Társaság működtetésébe.³⁰ Problémát jelentettek az ismétlődő sztrájkok is, a legnagyobb 1931 október végén következett be, amikor minden üzemben leállt a munka.³¹ A válság idején 1931-től kezdve a társaság korábbi eredményessége is megtört, s három éven keresztül veszteségessé vált, ami miatt munkaidő-csökkentésre is sor került.³² Ugyanakkor, ha a pécsi üzemi mutatókat megnézzük a válság alatt nem volt olyan mértékű a visszaesés, mint más ipari ágazatokban, amelyekben akár 40-50%-os termeléseszköcsökkenés is bekövetkezett. A pécsi szénkitermelésnél 1929–30-ban stagnáló termelést láthatunk, 1931-ben 2-3%-os csökkenés tapasztalható, de a hazai gazdasági folyamatok mélypontján, 1932-ben már jelentősen nőtt a termelés, amit 1934-ben újra némi visszaesés követett. Az egyes évek között a termelési mutatók alig térnek el, nagyjából évi 600 ezer t tiszta szenet termeltek ebben ezekben az években. A munkaerő-álla-

mány is nőtt a válság éve alatt: 1931–33 között mind a föld alatt, mind a külszínen dolgozók száma emelkedett.³³ Az országos folyamatoktól való eltérésnek sok oka volt. Egyrészt a Jicinsky-féle termelékenységnövelést célzó fejlesztések erre az időszakra értek be, másrészt a hazai ipar és a vasúti közlekedés nagyon rá volt szorulva a pécsi szénre, nem is beszélve néhány nagyfogyasztó speciális iparágról, harmadrészt pedig emeljük ki, hogy a DGT külföldi tulajdonú társaság volt, működése alapvetően az osztrák tulajdonosoktól függött.

Magyarországon a világpiacon ármozgásokból következően a válság által leginkább megviselt ágazat a mezőgazdaság volt. Az óriási túltermelés miatti áresés leginkább a gabonát érintette, a búza nagykereskedelmi ára 1933-ra a húszas évek második felében tapasztalható átlagár harmadára zuhant. Valamivel kisebb, mintegy 50%-os árcsökkenés következett be a többi növényi eredetű termékénél, míg az állati termékek esetében 48%-os volt a csökkenés.³⁴

A városi mezőgazdaság esetében a bortermelés jelentette a legnagyobb problémát, hiszen Európa szerte, de Magyarországon is hatalmas eladhatatlan készletek halmozódtak föl. 1931 elején úgy becsülték, hogy Baranyában mintegy 150 ezer hl eladatlan bor van.³⁵ Már az országos sajtóban is nagy nyilvánosságot kapott, hogy eladhatatlan a pécsi bor. Az alacsony bevételek miatt a szőlők állapota is romlott, hiányos lett a trágyázás, a pótlás, elmaradt a karbantartás, s így a szőlők hozama is visszaesett, így „...ez a külön klassziszú, sajátos karakterű bukétás bor ma...eladhatatlan”.³⁶ A probléma túlmutatott a szőlősgazdák nehézségein: a város határában termelt szőlőkben mintegy 400 pengő/hold napszámért fizettek ki a gazdák, vagyis ez a kb. 800 hold bérmunkával művelt szőlőnél 320 ezer pengő jövedelmet jelentett a napszamosoknak, amely ha a bortermelők csődje miatt kiesik, hatalmas megélhetési problémát hozhatott volna.³⁷ Nyilvánvalóan szükséges volt egyfajta állami beavatkozás a folyamatba, amely Pécsen hamarabb, a megyében valamivel később indult meg. Különböző lehetséges forgatókönyvek alakultak ki. Egyrészt a magas borfogyasztási adó átalakítása, amit ugyan nem töröltek el, de legalább csökkentettek. Egy másik lehetőség volt a közvetlen kimérési jog megadása a termelők számára: 1931 végén Pécsen 125 fő kapott kimérési engedélyt.³⁸ A harmadik, s Pécsen erre sok esetet láthatunk, az eddigi borszőlők helyett csemegezőlők termelése és értékesítése.³⁹ Ide kapcsolódott a negyedik megoldás is, amire már régóta volt minta: a szőlőket gyümölcsösökké kell átalakítani.

A válság alatt sokat foglalkoztak a sertéstartás kérdésével, hiszen a korabeli állományok egy része többek között konyhai hulladékkal táplálva viszonylag olcsón voltak tartható, ezért a városi lakosság fogyasztásában egyre fontosabbá váltak. Országos szinten csak 3%-os volt a sertéstartás visszaesése. Pécsen a sertéstartás népszerű volt, amit jó mutat, hogy a tizenegy thj. város között az 1 holdra jutó sertésszámot tekintve a harmadik helyen állt.⁴⁰ A pécsi szabályozás a belvárosból korábban már kitiltotta a sertéstartást, a nagy sertéshizlaldát felszámolták, de a külvárosokban házanként négy sertés tartása még engedélyezett volt. Viszont ez állandó panaszok forrása vált, hiszen a lakott terület fokozatosan szélesedett, s az

állattartás büze a növekvő népesség számára kellemetlen volt. A városi bizottság elé beterjesztett anyag már arról szólt, hogy házanként csak egy sertésre terjedjen ki a tartás lehetősége, hiszen a város határában számos bérhizlalda működött, ahonnan az ellátás megvalósulhatott.⁴¹ Az érdekvédelem persze működött: nagyon sokan gondolták úgy, hogy a súlyos válságban nem lehet a szegényebb néprétegek megélhetését korlátozni, s azt javasolták, hogy nem a sertéstartás méretét kell korlátozni, hanem szigorúbb egészségügyi szabályozást (pl. az állatok tisztántartása, az ólak takarítása) kell bevezetni.⁴² Szabályozni kellett a betegségek kapcsán a beavatkozásokat, a kötelezettségeket, pl. a sertéspestis lokalizációja kiemelkedően fontos volt.⁴³ A már említett Graumann-cég Basamalomban jelentős yorksertés-hizlaldával rendelkezett, ahova Baranyából, Somogyból vásárolta össze a york-süldőket, ami a persze a tenyésztőknek is jó volt, mert nem kellett költségesen azokat Budapestre szállítani.⁴⁴ A válság alatt a sertéshús ára is csökkent. 1931 nyarán a pécsi hentesmesterek úgy döntöttek, hogy a sertéshús, a zsír, a háj és a füstölt szalon árát leszállítják, ami kb. 15-20%-os csökkentésnek felelt meg.⁴⁵

A válság idején a kereskedelem is jelentős mértékben visszaesett. A túltermelés miatt az élelmiszerek ára csökkent, így a lakosság számára eleinte könnyebben elérhetővé váltak alapvetően élelmezési cikkek. A sokezer fős munkanélküliség és a csökkenő jövedelmek azonban több éven keresztül már erősen éreztették hatásukat. A jövedelmek és megtakarítások kényszerszerű felélése néhány kereskedelmi ág számára katasztrofális forgalmi helyzetet teremtett. A borértékesítés már korábban is nehézkes volt, a válság alatt még rosszabb helyzetbe kerültek. 1930-ban már azt írták a helyi lapban, hogy „...*A borkereskedések számának lényeges apadása azonban már megfelel a borkereskedelem végpusztulásának... a borkereskedelmet, mely Villányt is szépen táplálta, semmifele más kereskedelmi ág nem pótolta azóta sem...*”⁴⁶ Jól mutatja a helyzetet, hogy 1930–31-ben a helyi sajtó, amely minden vásárról beszámolt, szinte kivétel nélkül a gyenge vásári forgalomról írt. Visszaesett a postai és vasúti forgalom is. Az állatvásárokon a kereslet hiánya miatt egyre tárgult a rés a felhajtott és eladott állatok száma között.⁴⁷

Hasonlóan más dél-dunántúli városokhoz,⁴⁸ Pécsen is régi és reprezentatív boltok zártak be. Az egyik legnagyobb veszteség az 1869 óta a Király u. 12. sz. alatt működő Alt és Böhm 1931. novemberi 11-i bezárása volt: „*Ez nem egy cég, nem két kereskedő tragédiája, hanem az egész magyar kereskedelem nagy tragédiájának egyik megrázó jelenete*” – írták róla a Pécsi Naplóban.⁴⁹ Egy évvel korábban a kereskedő cégnek még 26 alkalmazottja volt.⁵⁰ Bezárt az 1883 óta működő, az Irgalmasok u. 16. sz. alatt lévő Spitzer Sámuel-féle rövidáru, rőfös és cipőüzlete is.⁵¹ Egyre több kereskedőnek okozott gondot, hogy az 1927-ben, még jobb gazdasági viszonyok között kötött hosszú távú boltbér-megállapodás után fizetendő összeget a lecsökkent forgalom után nem képes fizetni, ezért a Kamara ezek felülvizsgálatát javasolta.⁵² Számos szolgáltató hagyott fel vállalkozásával. 1933-bezárt Pécs egyetlen még működő gőzfürdője, a Ferencz József gőz- és kádfürdő. A bezárásnak egyértelmű gazdasági okai voltak, ugyanakkor negatív hatással volt az idegen-

forgalomra is.⁵³ Az ilyen, vagy ehhez hasonló eseteket még sokáig sorolhatnánk, de ezekből a példákban is kitűnik, hogy a válság éve alatt a városi kereskedelem nagy nehézségekkel küszködött.

Voltak azonban olyan kereskedelmi ágak is Pécsen, amelyeket a válság csak szelektíven vagy alig érintett. Adataink szerint az állatforgalom esetében az 1932. évi adatokat vizsgálva a lóeladásoknál mintegy 35%-os, a sertéseknél 7%-os visszaesést látunk, ugyanakkor a szarvasmarha értékesítés esetében 22%-os emelkedés látható. Ez együttesen az országos adatokhoz képest, ahol általában 20-30%-os volt a forgalmazás visszaesése, kétségkívül kedvező eredmény.⁵⁴ Szintén jól működött a pécsi hús- és zsírexport. Sózott és füstölt szalonnát főleg Olaszországba és Csehszlovákiába vittek ki, hájat és friss szalonnát Ausztriába. A zsír legfőbb piaca Olaszország és Svájc volt, míg a lehúzott sertéshús és levágott hússertések Ausztriába kerültek. Külföldre összesen 827 ezer pengőnyit értékesítettek.⁵⁵ A pécsi Hangya szövetkezet is jól tartotta magát: például 1932-ben és 1933-ban is az előző évek eredményei után 5% osztalékot fizettek az üzletrész-tulajdonosoknak,⁵⁶ s ez azért is jelentős, mert a válság alatt a Hangya országos rendszerében mintegy 200 szövetkezet megszűnt.⁵⁷

A működési nehézségek világosan látszanak az idegenforgalom visszaesésében. A válság éveiben világtendencia volt a nemzetközi idegenforgalom visszaesése.⁵⁸ Pedig a kezdetek nem voltak rosszak: még a régi fellendülést idézte, amikor 1930 nyarán átadták eredeti funkciójának a „*pazar kényelemmel és luxussal berendezett*” felújított Pannónia szállodát. A tulajdonos Dunántúli Bank sokat költött arra, hogy újra egy reprezentatív szállója legyen Pécsnek.⁵⁹ De a negatív hatások hamar jelentkeztek, 1931 tavaszán már nagyon lehangoló volt a pécsi idegenforgalom. A MÁV vonatjáratokat szüntetett meg, a jövedelmek csökkentek, a külföldiek elmaradtak.⁶⁰ A szállodai kihasználtság is nagyban lecsökkent. Pécsen 1932-ben kb. 200 szállodai szoba volt, de átlagban 60-90 szobát tudtak csak kiadni. A szállóvendégek főleg Budapestről érkeztek, a hét első napjaiban jöttek, de rajtuk kívül magánutazókra nem nagyon lehetett számítani. A vendéglők forgalma is visszaesett. A szállodákban szinte teljesen megszűnt a minőségi ételek iránti igény, korábban 20-25 fajta ételt készítettek, most már alig néhányat. A vendégek, akár csak az egyszerű vendéglőkben, a napi 0,8-1,2 pengős menüet keresték, s így a kínálat is összeszűkült. Mivel Pécsen nagyon sok kifőzde jött létre, a lakosok leszoktak az otthoni főzésről, hiszen annak nagy volt az energiaköltsége, s (főleg a kiscsaládosok) inkább hozatták az ételt.⁶¹

Érdekes jelenség volt, hogy egy-két területen mégis volt turisztikai fejlődés. Ilyen volt pl. a Mecsek Egyesület által kialakított, dömörkapui turistaszálló (menedékház) felépítése. Az egyesületnek az 1920-as évek második felében jó gazdasági éveket voltak, jelentős megtakarításokat képezett, és szeretnék volna a 40. évfordulójukat egy emlékezetes beruházással ünnepelni. Az épület 1930 szeptemberétől pécsi tervezővel és munkásokkal 180 nap alatt készült el, amihez kölcsönöket is felvettek, avatási ünnepsége 1931 szeptemberében volt. Az év második felében

folyamatosan ment a 400 m magasan lévő, gyönyörű kilátással bíró menedékház berendezése, a téli fűtés kialakítása, s 1931 telére már két budapesti csoportot is tudtak fogadni.⁶² A szálló 10 szobáját 30 ágygal két emeleten helyezték el, az étterem a földszinten kapott helyet. A későbbiekben megszervezték a Széchenyi térről óránként induló autóbusszjáratokat is.⁶³

Egy új és sikeres idegenforgalmi vállalkozás volt az egynapos kirándulást lehetővé tevő filléres vonatok indítása Budapestről a nagyobb vidéki városokba, így Pécsre is. Az olasz mintát vette át a MÁV, amivel mindenképpen szerette volna saját utasforgalmát is megnövelni. A pécsi filléres vonatjáratok megszervezésébe Pécs város Idegenforgalmi Irodája is bekapcsolódott, amelynek tevékenységét a pécsi vendéglátóipar is nagyban támogatta. A filléres vonatokkal kedvezményes jeggyel jöhettek a látogatók Pécsre, ahol előre megtervezett programokon vehettek részt, összekötve ezt a kultúrával, gyárlátogatással, mecseki túrákkal vagy egyéb idegenforgalmi látványosságok megtekintésével. Viszonylag jó volt a szervezés és a kiszolgálás: a látogatók már a vonaton vagy az állomáson megkapták az Iroda tájékoztatóját „Filléres gyors” címmel. A folyamatba sok minden belefért: gasztronómiai különlegességek, cukrászdák látogatása, térzene, egyházi koncert, autós-körseta, később majd az 1930-as évek közepén a fürdés lehetősége. A vendégek többsége ebédjeggyel (ne felejtjük el: válság volt) a város bármely első osztályú éttermében egységes áron kapta meg ebédjét; a menü leves, sült hús kóritéssel, salátával, kenyérrrel, valamint sütemény volt. A filléres vonatok megszervezésében a vidéki városok között Pécs volt a legsikeresebb, ide érkezett a legtöbb turista: már az első évben 32 szerelvénnel, alkalmanként akár 600-1000 főt, összesen 14.268 látogatót számláltak. A következő évben is fennmaradt az érdeklődés, amikor a filléresekkel több mint 10 ezer fő, ugyanakkor a Pécsi Ünnepi Hétre még 6 600 fő érkezett.⁶⁴ Látható, hogy a magasabb jövedelmű budapesti polgárság megengedhette magának még a válság éveiben is vidéki kirándulásokat; fordított irányban ez aligha volt elképzelhető.

Az Ünnepi Hétre került forgalomba a Mecseki Gyógyítóka. Sík Lajos, az Idegenforgalmi Iroda vezetője 1933 tavaszán felhívást tett közzé egy, csak Pécsre jellemző, mecseki gyógynövény-kivonatokat tartalmazó likőrkülönlegesség gyártására, amely erősítheti a pécsi idegenforgalmat, ugyanakkor a város emblematisz cikkévé válhat. A győztes Geiger Kálmán, az Arany Sas Patika gyógyszerésze lett, aki egyes fűszerkivonatokból és zöld dió párlatából megalkotta a 38% alkoholt tartalmazó, zöldesbarna színű likőrt, amely azonnal elnyerte a zsűri tetszését. Kezdetben fél, egy és három dl-es kiszerelésben, Zsolnay-díszkulacsban került forgalomba, amelyen a város címere szerepelt. A vállalkozás hatalmas sikernek bizonyult.⁶⁵

A piacgazdasági rendszer nehézségei általában először a pénzügyi területen jelennek meg, s ez az 1929. évi amerikai tőzsdekrach után is így volt. A folyamatos finanszírozási nehézségek már az 1920-as évek vége felé nyilvánvalóak voltak, de konkrét intézkedésekre majd csak 1931 nyarán került sor. A Schapringger-bank

már 1929-ben bezárt.⁶⁶ Az első lépés a betétkivonások korlátozása volt, amit a pécsi pénzügyintézményeknél is hamar megéreztek, bár a pénzkivétel mértéke pl. a Pécsi Takarékpénztár esetében nem érte el az országos átlagot,⁶⁷ mégis, a mintegy 9 millió pengős, vagyis 25%-os betétkivonás komoly érvágás volt. 1932-ben újabb 17%-kal zuhant a betétösszeg, ugyanakkor az eredmény is csökkent.⁶⁸ Nagy teher hárult az amúgy is problémákkal küszködő bankokra (gazdálkodók kamatterheinek csökkentése, gazdavédelmi jogszabályok stb.). A kisebb pénzügyintézetek még rosszabbul jártak. A kormányzat igénye is az volt, hogy a kevésbé tőkeerős intézmények száma csökkenjen, ezért hamar felmerült a kisebb takarékpénztáraknak a nagyobb pécsi szervezetbe való beolvasztásának kérdése, amire majd 1934-ben került sor.⁶⁹ A gazdasági válság időszaka jelentős visszaesést hozott a pécsi pénzügyintézeteknek, de más városokban még jelentősebb volt a visszaesés. A vidéki városok között 1934-re már Pécs volt a legjelentősebb pénzügyintézeti központ. A takarékbetétek állománya Pécsen 24,8 millió pengőt tett ki, míg a második, Szegedé csak 16,8 millió pengőt. A váltóállomány is Pécsen volt a legnagyobb 39,4 millió pengővel, nem sokkal maradt el mögötte Debrecen 39 millió pengővel, de azt hozzá kell tenni, hogy Pécs mintegy 61 ezer, míg Debrecen 117 ezer lakosú város volt.⁷⁰

A világgazdasági válság időszaka alatt minden magyarországi település önkormányzatának felértékelődött a szerepe. Pécs város már az 1920-as években is aktívan kivette részét a gazdaság fejlesztésében. A Speyer-kölcsonök révén a város 4,7 millió pengőhöz jutott, amelyből 3,35 millió pengőt vízműbővítésre és csatornázásra, 300 ezer pengőt a légszusztelep továbbfejlesztésére, 350 ezer pengőt bérházépítésre, 56 ezer pengőt iskolaépítésre fordított. Ezek hasznos beruházások voltak, hiszen bevételemelkedést hoztak Pécsnek.⁷¹ A városnak ez az új fejlesztő szerepköre megfelelt az elvárásoknak. Nem véletlenül hangsúlyozta Nendtvich Andor polgármester 1929. évi székfoglaló beszédében: *„A közpénzek fontos szereppel bírnak a közigazdasági élet táplálása körül. Nem volna ésszerű megbénítani a közpénzek amaz egészséges körforgását, amely az adófilléreket produktív közberuházások eszközlése útján eljuttatja az iparozhoz, a kereskedőhöz és a munkások ezreihez, hogy onnan – miután megtermékenyítő hatását a közigazdasági életre elvégezte, – ismét visszaáradjon és pedig megnövekedve a közpénztárba.”*⁷² A fejlesztések persze még mindig a régi, liberális modellt jellemző intézményi keretek között mentek végbe, de már jelezték a jövő irányát.

A város a válság megjelenésével kényszerhelyzetbe került, hiszen a magángazdaság visszaesésének olyan társadalmi és gazdasági hatásai jelentek meg, amelyeket valahogyan kezelni kellett. Ezek a – más városokban és országokban is megjelent – gazdasági problémák nem a hazai vagy a pécsi rendszer működéséből fakadtak, viszont a szegényebb közép-európai területeken nagyon súlyos következményekhez vezettek. A probléma a sajtóban is nagy teret kapott: egyre több cikk jelent meg a fentebb az egyes ágazatoknál már bemutatott munkanélküliség növekedéséről, ill. a közmunkák szükségességéről.⁷³ A város saját bevételeiből, központi támogatásokból, ill. hitelekkel megpróbált építkezések és közmunkák révén munkaalkalmakat

teremteni, valamint a rászorultaknak segélyeket juttatni. Olyan fejlesztésekbe fogtak, mint pl. a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Intézet kialakítása, az egyetemi tanárok bérházának felépítése, valamint a Vegykísérleti Állomás összesen mintegy 1 millió pengős létrehozása.⁷⁴ 1929-ben a repülőtér kiépítése céljából földmunkákra 60 ezer pengőt, 1930-ban földmunkákra, gyalogjáró-burkolásra, útépítésre 83 ezer pengőt fordítottak.⁷⁵ Szerepelt a tervek között a mecseki tudószanatórium terep-tervezési munkálata, kislakásépítési akció, útépítések, terek karbantartása, csatornázás, magasépítés stb., vagyis mind olyan beruházások, amelyek a foglalkoztatás megteremtésén keresztül a város infrastruktúráját is javították volna.⁷⁶ Nagy jelentősége volt a Megyeri-Kertváros kiépítésének, ahol már állt néhány ház, de a tényleges beépítés csak ezután indult meg. A telep létrehozása nagy lehetőség volt a helyi építőiparnak, a téglagyáraknak, a földmunkával foglalkozó cégeknek.⁷⁷ A kertváros területén lévő telkekhez a belvárosinál sokkal szolidabb árakon lehetett hozzájutni, így igen nagy volt az érdeklődés irántuk. A városi erőfeszítések eredményeképpen 1933-ban átadták a balokányi Népfürdőt, ahol versenyek rendezésére is alkalmas úszóstadiont alakítottak ki, s amely kinézetével, Zsolnay-díszítésével, modern felszerelésével, 800 személyes tribünnel egyike volt a legszebb hasonló funkciójú magyarországi fürdőknek. A látogatottságra jellemző, hogy 1933 augusztus elején már napi 1500 fürdőjegyet adtak el.⁷⁸ A korábbi fürdőből csak a régi medence és a fürdőház maradt meg. A fürdő kialakítása mellett a korábban elhanyagolt Balokány-ligetet is átalakították. A fürdő és a liget kialakítása során számos pécsi iparosnak és munkásnak jutott munka.⁷⁹ A városnak nemcsak a kifejezetten szegényeket kellett támogatni, hiszen megindult a középrétegek lecsúszása is: számos, korábban normál jövedelmekkel rendelkező csoport tagjai kerültek nehéz anyagi helyzetbe. A város megpróbált a szellemi dolgozóknak munkalehetőségeket (ügyintézés, hivatali tevékenység stb.) biztosítani, így pl. időszakosan az 1930-as évek elején 135 fő alkalmanként némi jövedelemhez jutott. 1931. november 15-én a város üzembe állította a háziipari foglalkoztató műhelyt, ahol 10 mesterség-csoportban (pl. játékkészítés, varroda, szövés stb.) tudtak pár tucat személyt foglalkoztatni.⁸⁰

A fentebb írt programokat úgy kellett végrehajtani, hogy közben a város bevételei csökkentek, ugyanakkor a segélyezési kiadások növekedtek. Nem segített a városi tulajdonban lévő közművek esetében, hogy a pécsi lakosság nagyfokú takarékossgba kezdett, vagyis nem használt annyi áramot és gázt, mint korábban, ezért a szolgáltató cégek bevétele is visszaesett. A csökkenő bevételek mellett ugyanakkor a korábbi kölcsönök emelkedő tőkerészleteit és kamatait fizetni kellett. A nyomor enyhítésére népkonyhát kellett szervezni. Egyre több pénzt kellett fordítani a gyermekek ellátására, a szegényügy megoldására. Jellemző adat, hogy az 1932. évre a szegényügyre fordítható pénz 740 ezer pengő volt, kevesebb, mint a kamatfizetésre fordított 865 ezer pengő; utóbbi összeghez még hozzá is kell adni a tőketörlesztésre fizetendő 300 ezer pengőt.⁸¹ Mivel a gazdasági helyzet egy év alatt is sokat változhatott, így többször előfordult, hogy módosítani is kellett a városi költségvetést.⁸²

3. Összegzés: Pécs gazdasági helyzete a válság végén

A fentiekből látható, hogy a világgazdasági válság hatásai erősen érintették a pécsi gazdaságot is. A Pécsett végbement gazdasági folyamatok nagy általánosságban egybeestek az ország más városaiban megfigyelhető változásokkal. A legtöbb, főleg a belső fogyasztásra, illetve a külföldi értékesítésre szánt termékek piaca látványosan összeszűkült, így a hagyományos gyáripari tömegtermelés nehezen működött. A munkanélküliség gyors emelkedése a reáljövedelmek csökkenésével járt. Számos korábbi nagy kereskedő vállalkozás ment csődbe, s akkor még nem is részleteztük az agrárium, főleg a boreladások problémáit. A válság mélypontjának 1932 nyara tekinthető. De az is láthattuk, hogy a városi vezetés hamar felismerte a problémákat, s megpróbált lépéseket tenni a szegénység kezelésére, a foglalkoztatás bővítésére, s városi beruházások elindítására, vagy éppen az idegenforgalom bővítésére vonatkozóan. Szembe kellett azonban nézni azzal, hogy az önálló törvényhatósági jogú város jelentős állami segítségre nem számíthatott, lépéseit legtöbbször önerőből kellett megtennie, ami számos esetben kiegészített a gazdagabb rétegek részéről megjelenő társadalmi segélynyújtás, a szegények istápolása, a népkonyhák működtetése, s egyéb karitatív kezdeményezések. Azonban azt is fontos megjegyeznünk, hogy még a súlyos években is voltak olyan pécsi vállalkozások, amelyek bővíteni tudták termelésüket, kapacitásaikat, ugyanakkor egy egészséges üzemi koncentráció is lezajlott. Ezek a lépések a válság tüneteinek enyhítésére alkalmasak voltak, de világos volt, hogy a krízisnek leginkább a külső körülmények javulása vethet véget. Az állami intézkedések, a világpiaci árak és a külső kereslet növekedése, az új igényeket kielégítő iparágak és szolgáltatások, s a megújuló, sokszor Keynes elméletének fontos elemeit tartalmazó gazdaságpolitikai lépések az 1930-as évek közepére már jelentősen tudták oldani a feszültségeket.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Lásd: Kaposi Zoltán (2006) monográfiáját.
- 2 MSE (1928): 103. old.
- 3 Babics András (1952)
- 4 Majdán János (2005): 77–78. old.
- 5 Pécs Lexikon (2010/1): 108-109 Pécs Lexikon (2010/1): 108–109. old.
- 6 Lásd: Kaposi Zoltán (2023) tanulmányát.
- 7 Lásd: Inántszy – Pap Elemér (1938) táblázatos adatai.
- 8 Kaposi Zoltán (2006) 104–105. old.
- 9 Vargha Dezső (1988): 315.; 318.
- 10 Lásd: Dunántúl, 1929. október 27.; Pécsi Hírek, 1929. november 18.
- 11 Vargha Dezső (1988): 322.
- 12 Népszava, 1932. október 6., 6.
- 13 Harcos Ottó (1973): 163.
- 14 Kopasz Gábor adatai alapján közli: T. Mérey Klára (1985) 179. old.
- 15 Rúzsás Lajos (1954): 202. old.
- 16 T. Mérey Klára (1985): 182. old.
- 17 T. Mérey Klára (1997): 79. alapján, átalakítva.
- 18 3500/1932. M.E.
- 19 Egyre többen adták vissza az iparigazolványt. Lásd: Dunántúl, 1931. január 17.
- 20 Dunántúl, 1931. július 25., 4.
- 21 Uo.
- 22 Dunántúl, 1931. október 28., 4.
- 23 Pécsi Napló, 1931. szeptember 16., 4.
- 24 Lásd: Dunántúl, 1931. július 10.
- 25 B. Horváth Csilla (1977).; Kaposi Zoltán (2006): 169. old.; a Kamarához lásd: Kopasz Gábor (1970).
- 26 Gulyás József – Tóth Géza (1962) 84–85. old.
- 27 Lásd: Dunántúl, 1923. augusztus 25.
- 28 A Graumann-céghez lásd: Köztelek, 1931. november 15., 1170.
- 29 A város terveire lásd: Vargha Dezső (1983) tanulmányát.
- 30 Magyar Hírlap, 1931. október 31., 21.; Babics András (1952) 63. old.
- 31 A sztrájkokhoz lásd: Babics András (1952): 220–221. old.
- 32 Babics András (1952): 239. Táblázat adatai alapján.
- 33 Uo. 76., ill. 87. Táblázat adatai alapján.
- 34 Berend T. Iván – Szuhay Miklós (1975): 229. old.
- 35 Pécsi Napló, 1931. január 31., 1.
- 36 Népszava, 1932. október 6., 6.

- 37 Dunántúl, 1931. június 21., 9.
- 38 Dunántúl, 1931. december 29., 4.
- 39 Pécsi Napló, 1931. március 13., 3.
- 40 STUD 1938. december 22., 3.
- 41 Dunántúl, 1933. július 22., 2.
- 42 Dunántúl, 1933. szeptember 28., 3.; lásd még: Pécsi Napló, 1932. szeptember 13., 6.
- 43 Lásd pl. Dunántúl, 1932. július 30., 5.
- 44 Köztelek, 1931. november 15., 1170.
- 45 Új Nemzedék, 1931. augusztus 14., 2.
- 46 Pécsi Napló, 1930. április 6., 1.
- 47 Pécsi Napló, 1931. október 7., 4. A posta próbálta a forgalmat növelni több osztályos-sorsjegyek árusításával.
- 48 Számos hasonló példa látható pl. Nagykanizsa esetében. Lásd: Kaposi Zoltán (2014): 210–211. old.
- 49 Pécsi Napló, 1931. november 15., 1.
- 50 Dunántúl, 1929. március 31., 4.
- 51 Pécsi Napló, 1932. április 17., 5.
- 52 Lásd: Dunántúl, 1932. április 29., 3.
- 53 Dunántúl, 1933. július 2., 8.
- 54 MSE (1932): 107. alapján.
- 55 Az exportról lásd: Pécsi Napló, 1931. augusztus 2., 4.
- 56 Dunántúl, 1933. május 23., 6.
- 57 Sárközi Zoltán (1983): 8.
- 58 Bártfai Endre (2009): 215.
- 59 Trebbin Ágost (2003/2): 37.; lásd még: Pécsi Napló, 1930. augusztus 24., 7.
- 60 Pécsi Napló, 1931. április 24., 1.
- 61 A leírás Szigethy Edével, a 32 éve a vendéglátásban dolgozó, két pécsi szálloda tulajdonosával készült interjúból valók. Lásd: Pécsi Napló, 1932. március 3., 5.; Gonda Tibor (2005/1): 77. old.
- 62 B. Horváth Csilla (1993): 146. old.
- 63 Turisták Lapja, 1936. 9: 340-341. old
- 64 A filléres vonatokhoz: Márfi Attila (2009) 195-204. old. Gonda Tibor (2005/1); Gonda Tibor – Kaposi Zoltán (2022); Juszti Márta (2006).; Pécsi Napló, 1933. november 19., 4.
- 65 Trebbin Ágost (2013): 9.; Lásd még: Dunántúl, 1933. április 26., 3.
- 66 Dunántúl, 1931. október 15., 3.
- 67 Gál Zoltán (2002): 44.
- 68 Nagy-Borsy Kálmán (2022): 45.
- 69 Siptár Lajos (1996): 79. Lásd később.
- 70 Gál Zoltán (2008); Szőnyi Gyula (1937); Nagy-Borsy Kálmán (2022) 50. old.

- 71 Lásd: Nemzeti Ujság, 1933. december 24., 15-16.; Inántsý-Pap Elemér (1938).
- 72 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára IV. 1402. Kgy. jkv. 349/1929.
- 73 Lásd például: Dunántúl, 1929. október 27., 2.
- 74 Vargha Dezső (1983) 343. old.
- 75 Uo. 353.
- 76 A tervekre lásd pl.: Dunántúl, 1930. június 19., 1.; Dunántúl, 1930. október 4., 1.
- 77 Vuics Tibor (1999) 32. old.
- 78 Pécsi Napló, 1933. augusztus 8., 6.
- 79 A fürdő bemutatásához lásd: Pécsi Napló, 1933. július 30., 5-6.; Gonda Tibor (2005/1): 78–79.
- 80 Esztergár Lajos (1933): 79–82., 92–93.
- 81 Az 1932. évi költségvetési tervhez lásd: Dunántúl, 1931. október 28., 4.
- 82 Lásd pl.: Dunántúl, 1932. január 22., 3.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Szakirodalom

- Bártfai Andre (2009):** A magyar szállodaipar története 1848–1945. In: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története. Szerk. Csizmadia László. Budapest. 289–360. old.
- Berend T. Iván – Szuhay Miklós (2009):** A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest
- B. Horváth Csilla (1977):** Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (19) 149-167. old.
- B. Horváth Csilla (1993):** A Mecsek Egyesület története II. (1917–1948). Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 37. (1992) Pécs. 143-157. old.
- Babics András (1952):** A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest
- Gál Zoltán (2002):** A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: Iparosok és bányászok a Mecsekalkján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs. 7–61. old.
- Gál Zoltán (2008):** „Aranykor után”: A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. Korall 9. (2008) 31. szám. 45–74. old.
- Gonda Tibor (2005):** Pécs idegenforgalmának hőskora (1936–1940). Pécsi Szemle, 2005. tavasz. 70-82 (1. rész); 2005. nyár. 58-67. 1. (2. rész)
- Gonda, Tibor – Kaposi, Zoltán (2022):** Innovative tourism development in a Hungarian regional centre in the 1930s. Journal of Tourism History 2022. Vol. 14. No. 2. 202-214. old.
- Gulyás József – Tóth Géza (1962):** A kapitalista börgyártás. In: Gulyás József – Vörös Márton – Tóth Géza – Fodor György szerk.: A kétszáz éves pécsi börgyár. Pécs. 74–95. old.
- Harcos Ottó (1973):** A Pécsi Pannónia Sörgyár története. Pécs

- Inántsý-Pap Elemér (1938):** A magyar városok Speyer-kölcsonei. Városi Szemle 24. (1938) 4. 481–516. old.
- Jusztin Márta (2006):** „Utazgassunk hazánk földjén” A belföldi turizmus problémái a két világháború között. Korall 7. (2006) 26. szám. 185–208. old.
- Kaposi Zoltán (2006):** Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs
- Kaposi Zoltán (2014):** Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850–1945. In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). Szerk. Kaposi Zoltán. Nagykanizsa. 99–249.
- Kaposi Zoltán (2023):** Válságból válságba. A pécsi kereskedelem változásai (1921-1930). Közép-Európai Közlemények 16. (2023). No. 56. 9–26. old.
- Kopasz Gábor (1970):** A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara (1880–1948). In: Somogy megye múltjából 1970. Levéltári Évkönyv 1. Szerk. Kanyar József. Kaposvár. 159–195. old.
- Majdán János (2005):** Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946). In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs. 55–86. old.
- Márfi Attila (2009):** Filléres vonatok Pécsen a két világháború közti korszakban. In: Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Szerk. Kokovai Szabina – Pohánka Éva. Pécs. 195–204. old.
- Nagy-Borsy Kálmán (2022):** A pécsi pénzügyintézetek a két világháború között. Pécs. Szakdolgozat (Kézirat). PTE Egyetemi Könyvtár.
- Pécs Lexikon (2010):** Pécs Lexikon I–II. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs
- Rúzsás Lajos (1954):** A pécsi Zsolnay-gyár története
- Sárközi Zoltán (1983):** A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet. In: Szövetkezetek és mezőgazdasági vállalatok fondjai. Levéltári leltárak 79. Szerk. Sárközi Zoltán – Tóth Gábor. Budapest. 7–11. old.
- Siptár Lajos (1996):** A Pécsi Takarékpénztár második 50 évének története. In: A Pécsi Takarékpénztár Rt. története. Szerk. Siptár László. Pécs. 40–90.
- Szónyi Gyula (1937):** A magyar városok hitelintézetei. Statisztikai Közlemények 68. (1937) 3. 1–142. old.
- T. Mérey Klára (1985):** Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest
- T. Mérey Klára (1997):** A pécsi dohánygyár története 1912–1948. Pécs
- Trebbin Ágost (2003):** A pécsi Pannónia Grand Hotel. Pécsi Szemle (6) 2. (nyár) 30–41. old.
- Trebbin Ágost (2013):** A „Mecseki Gyógyítóka” regénye. <http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/A-Mecseki-gy%C3%B3gyit%C3%B3ka-reg%C3%A9nye.pdf>
- Vargha Dezső (1983):** Pécs thj. város szociálpolitikai tevékenysége 1929–1935 In: Baranyai helytörténetírás 1982-1983. Szerk. Szita László. Pécs. 341–363. old.
- Vargha Dezső (1984):** A Balokány tó rendezése és uszoda építése 1933-ban. A Janus Pannoniusz Múzeum évkönyve 28. (1983). Pécs. 217–219. old.

Vargha Dezső (1986): Vizsgálatok Pécs thj. város gazdálkodásáról és tisztviselőinek, alkalmazottainak helyzetéről 1920–1944. In: Baranyai helytörténetírás 1985–86. Szerk. Szita László. Pécs. 323–354. old.

Vargha Dezső (1988/a): A pécsi munkaerőhelyzet és a városi ínségmunka-rendszer 1929–1940. In: Baranyai helytörténetírás 1987–1988. Szerk. Szita László. Pécs. 315–339. old.

Vargha Dezső (1988/b): A világgazdasági válság hatása Pécs város társadalmára és a „Dunántúl” című lap ínségakciói. In: Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából 1. Szerk. Szita László – Vonyó József. Pécs. 221–233. old.

Vuics Tibor (1999): A megyeri Kertváros kialakulása és funkcionális változásai. In Font Márta – Vonyó József. Pécs. Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. szám 27–32. old.

Statisztikai munkák

MSÉ (1928): Magyar Statisztikai Évkönyv 1928. Új folyam, XXXVI. Budapest, 1929.

MSÉ (1929): Magyar Statisztikai Évkönyv 1929. Új folyam, XXXVII. Budapest, 1930.

MSÉ (1932): Magyar Statisztikai Évkönyv 1932. Új folyam, XL. Budapest, 1933.

STUD (1938): Statisztikai Tudósító 6. évf. 265. szám. 1938. december 22.

Sajtóanyagok

Dunántúl, Köztelek, Magyar Hírlap, Nemzeti Ujság, Népszava, Pécsi Hírek, Pécsi Napló, Turisták Lapja, Új Nemzedék